

Den samhällskritiska kriminalromanen i den svenska litteraturen

Belinić, Jelena

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:216196>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

ZAGREBS UNIVERISTET
FILOSOFISKA FAKULTETEN
INSTITUTIONEN FÖR SKANDINAVISTIK

Jelena Belinić

Den samhällskritiska kriminalromanen i den svenska litteraturen

Examensarbete

Handledare: Janica Tomić, fil dr

Zagreb, juli 2020

Innehållsföreteckning:

Inledning.....	1
Den svenska kriminalgenren i början av 1900-talet.....	2
Folkhemmet i Sverige	2
Kriminallitteraturen börjar ändras	2
Samhällskritik framkommer i den svenska litteraturen.....	3
Sjöwall och Wahlöös <i>Mannen som gick upp i rök</i> och <i>Mannen på balkongen</i>	5
Slutsats	7
Sažetak	8
Summary	8
Litteratur.....	9

Inledning

När man pratar om den svenska litteraturen kan man inte utelämna kriminalgenren. Den är en stor och kanske mest känd del av den svenska litteraturen nuförtiden. Under 1900-talet var dåvarande kriminalromanerna inte originella, utan de använde olika utländska förebilder (Tornborg 2010: 3). Sedan kom folkhemmet och genren började ändras. Den blev mer realistisk och mer samhällskritisk och det var det första steget mot kriminalgenrens guldålder i Sverige (60- och 70-talet). Detta anses vara 1960- och 70-talet när Sjöwall och Wahlöö skriver sina samhällskritiska kriminalromaner, och just den perioden kommer att kommenteras och analyseras mer i det här examensarbetet. Maj Sjöwall och Per Wahlöö var två svenska författare som tillsammans skrev *Roman om ett brott*, en serie av tio kriminalromaner som blev publicerade mellan 1965 och 1975. Serien består av följande böcker: *Roseanna*, 1965, *Mannen som gick upp i rök*, 1966, *Mannen på balkongen*, 1967, *Den skrattande polisen*, 1968, *Brandbilen som försvann*, 1969, *Polis, polis, potatismos!*, 1970, *Den vedervärdige mannen från Säffle*, 1971, *Det slutna rummet*, 1972, *Polismördaren*, 1974 och *Terroristerna*, 1975. Deras *Roman om ett brott* anses vara den mest typiska representanten av samhällskritisk roman i Sverige (Hägg 1996: 607). Romanerna innehåller realistiska skildringar av det dåvarande samhället i Stockholm och Stockholms omgivning. Deras vänsterengagemang återspeglas i en mycket stark samhällskritik, men kritiken är inte lika stark i alla böcker (Hägg 1996: 608). De tidiga romanerna är kännetecknade av en stark realism och en hårdkokt ton. Men samhällskritik var den starkaste i romanerna från deras guldålder, från fjärde till sjunde (Hägg 1996:609). I dessa romaner var alla brott förbundna med samhället och dess problem. Stilen blir trist och sorgsen med spår av ironi (Hägg 1996: 608). Hägg påstår vidare att de sista tre romanerna av serien behåller den spännande atmosfären från tidigare romaner i serien, men kritiken blir svagare. Så småningom börjar de sakna sannolikhet, men ändå är *Roman om ett brott*, som helhet, ett mästerverk av den svenska litteraturen vilket bevisas av romanens popularitet i Sverige, men också i utlandet. En annan sak som bekräftar romanernas kvalitet är filmer som gjordes av böcker och regisserades av några viktiga regissörer som till exempel Bo Widerberg (hans film *Mannen på taket*, 1976 är baserad på boken *Den vedervärdige mannen från Säffle*, 1971). Enligt Hägg är det också viktigt att säga att Maj Sjöwall och Per Wahlöö är, efter Astrid Lindgren, de mest spridda och mest översatta nya svenska författarna (tillsammans med Stieg Larssons romaner vars samhällskritiska verk uppkommer efter Sjöwall och Wahlöös verk).

Den svenska kriminalgenren i början av 1900-talet

I början av 1900-talet liknade svensk kriminalgenre inte den genren vi känner till idag (Tornborg 2010: 3). Men ändringen kom inte på en gång, utan genren utvecklades genom tiden. I början av förra seklet var svenska författare inte särskilt originella, utan de imiterade andra kriminalgenrens skribenter som till exempel den skotska författaren Arthur Conan Doyle och hans romaner om Sherlock Holmes. Därför hittar man inte några typiskt svenska element i dessa romaner (Tornborg 2010: 3). Deras verk under den tiden hade ofta en komisk effekt eftersom de var bara dåliga kopior av utländska kriminalromaner (ibid.). Deras handlingar var mycket komplicerade vilket hade som konsekvens att författarna inte kunde hitta en utväg. Stilen som de använde var melodramatisk och pompös. Dessa tidiga romaner var en kombination av kriminalroman och äventyrsroman. Hjältar i dessa romaner jagades av kinesiska och ryska spioner. Polisen hade inte en viktig roll, utan den stod på sidan och bara tittade på hjälten och beundrade hans intelligens. I motsats till 60-talet finns inga realistiska element eller skildringar i kriminalromaner i dessa tider.

Folkhemmet i Sverige

Folkhemmet är ett koncept i Sveriges historia som introducerades av statsministern Per Albin Hansson under 1930-talet och som hade sitt slut under 1970-talet. Den perioden är markerad av en socialdemokratisk ledning som genomförde många sociala reformer. Folkhemmet anses vara den starkaste i åren efter världskriget eftersom Sverige stannade utanför kriget och därför hade fortfarande en stark industri, vilken var en stor fördel på världsmarknaden. Under folkhemmets period ansågs Sverige som ett idealiskt land karakteriserat av jämlikhet, låg arbetslöshet, social trygghet och ett land i vilket det inte fanns några klassindelningar (Stougaard-Nielsen 2017: 17). Idén som står bakom det hela konceptet är ett samhälle i vilket staten ser till att alla lever ett behagligt och trevligt liv. Under 1970-talet ändras konceptet hur ett land skulle vara organiserat och folkhemmet blir ersatt av andra idéer.

Kriminallitteraturen börjar ändras

Under 30-talet börjar den svenska kriminalgenren likna den realistiska kriminalgenren. En ny trend utvecklas och det är att man skriver om mer realistiska saker, utan fantastiska motiv och utan externa inflytanden. Den här trenden fortsätter och blir inrutad i den svenska

kriminalgenren under 50-talet. Det finns några experter, som till exempel Sara Kärrholm, som påstår att man kan förstå det dåvarande svenska samhället genom detektivromaner från den tiden (citerat i Tornborg 2010: 4). Det finns flera anledningar till varför det är så, men kanske den viktigaste är den politiska situationen inte bara i Sverige, utan också i resten av världen. Dåvarande Sverige var en social-demokratisk stat och folkhemskonceptet var starkast under den perioden. Men brottslingar i kriminalromaner var de som ville fjärma sig från folkhemmet och dess attityder till modernism, demokrati och välfärd. Skandinavisk kriminalgenre anses utveckla från den oro som uppkommer från sociala ändringar och det moderna välfärdssamhället, men det kommer senare med Sjöwall och Wahlöö (Stougaard-Nielsen 2017:20). Under 1950-talet gav detektivromaner fortfarande en optimistisk bild av samhället och en idealiserad skildring av svenska hus, medan tio år senare börjar skildras ett kapitalistiskt välfärdssamhälle som ser skönt ut utifrån, men gömmer ett dystopiskt samhälle (Stougaard-Nielsen 2017: 21).

Samhällskritik framkommer i den svenska litteraturen

Under 1960-talet ansågs Sverige, men också hela Skandinavien, vara en social utopi (Stougaard-Nielsen 2017: 17). Socialdemokratisk vision av Sverige från 1920-talet blev verklighet och Sverige var ett idylliskt land karakteriserat av jämlikheten, låg arbetslöshet och ett land med en mycket optimistisk bild för framtiden. Allt detta kom från den ekonomiska utvecklingen efter världskriget. Men alla dessa ändringar väckte negativa responser också. Stougaard-Nielsen (2017: 20) påstår att den nyare kriminalgenren i Sverige tillkom som popkulturens reaktion till alla hastiga välfärdsstatens omstörtningar, till modernisering och till ekonomisk utveckling. Författarna och deras verk under den här perioden var mycket kritiska mot folkhemmet och ofta kunde inte säga något positivt om folkhemmet och om välfärdssamhället. På liknande sätt var det för Sjöwall och Wahlöö, men inte bara för dem, utan för många andra författare också (Stougaard-Nielsen 2017: 40). De använde litteraturen som ett medel för att kritisera allt som inte fungerade i det dåvarande svenska samhället, men i världen också. Vietnamkriget och apartheid var några av behandlade teman i världen och social rättvisa för minderåriga, ungdomsbrottslighet, statligt monopol på alkohol och dåliga arbetsrättigheter var de svenska problemen som behandlades i samhällskritiska kriminalromaner under perioden (Stougaard-Nielsen 2017: 40). Kriminalroman var en mycket populär genre under den tiden och det är därför att Sjöwall och Wahlöö använder precis den genren för att artikulera sina

vänsterinriktade idéer (ibid.). Allvarligare ändringar inom kriminalgenren börjar med romaner av Maj Sjöwall och Per Wahlöö och deras serie av tio romaner (*Roman om ett brott*) med inspektören Martin Beck som ändrar den svenska kriminalromanen för gott (Tornborg 2010: 6). I en intervju från 1963 säger Sjöwall och Wahlöö att deras mening var att skriva om brott och dess lösning på ett apolitiskt sätt i de första tre romanerna och att senare, i den fjärde eller femte romanen ta bort masker (citerat i Tapper 2014: 84). *Roman om ett brott* var underrubriken i var och en av de tio romanerna och den hade två betydelser: den första rör sig om det brott som beskrivs i boken och den andra gäller makthavare och polis, och brottet med vilket de har skadat folkhemmet och dess befolkning. Denna typen av kriminalromaner började en sorts revolution i sin genre eftersom det var den första gången att det skrivits om polisen som samarbetar i en kriminalroman (Tornborg 2010: 6). Och inte bara det. Man följer olika polismäns liv, deras känslor och personliga problem. Polismän är inte bara typer. Läsarna följer deras utveckling genom de olika böckerna som en sorts evolution. På det sättet närmar skribenterna polisen till läsare som kan fatta tycke för dem, även om de inte är perfekta och har sina fel. I de tidigare kriminalromanerna ägnades skildringen mer åt brottslingar och offer, men nu blir inspektören den som porträtteras.

Det handlar om kommissarien med magsår, dåligt eller inget äktenskap, dåliga matvanor, obefintligt socialt liv, en förkärlek för schack och klassisk musik. Gärna får han också vara lite grinig, dåligt klädd, överviktig och framförallt ska han vara bitter över hur samhället ser ut och nostalgisk när han tänker på det oskuldsfulla femtioalet (som han knappt kan ha några minnen av).¹

En annan sak som gör att läsare får intryck att vara involverade i utredningen av brottet är journalistisk stil (korta meningar, transkriptioner av telefonsamtal och polisförhör) som används i böcker (Tapper 2014: 84).

Till skillnad från samhällskritiska romaner under 60- och 70-talet, längtade huvudpersoner i pusseldeckare inte till den förflutna tiden. De var faktiskt mycket optimistiska om nutiden och framtiden. Det är i början av 60-talet att den optimismen börjar vända sig till pessimismen och då börjar inspektörerna se ut som det är beskrivet i Emma Tornborgs text och som de beskrivs i *Roman om ett brott*.

Brotten som behandlas i böckerna om Martin Beck är baserade på verkliga, realistiska händelser och författarna intensifierar realismen genom användning av verkliga platser och referenser till

¹ Tornborg, Emma. "Speglingar av verkligheten?—Den svenska deckaren och bilden av samhället." *HumaNetten* 25 (2010), 7

samtidiga händelser (Stougaard-Nielsen 2017: 40). Dessa brott var påverkade av ångest som uppkommer från sociala och kulturella ändringar av ett rikt och konsumtionsorienterat välfärdssamhälle (Stougaard-Nielsen 2017: 47). Urbaniseringen ökade korruptionen och utarmningen, den gjorde att stora städer blev överbefolkade och just dessa realistiska egenskaper skapade den nya formen av kriminalgenren – en samhällskritik som är aktuell inom genren till och med idag (Stougaard-Nielsen 2017: 20; Tornborg 2010: 8).

Sjöwall och Wahlöös *Mannen som gick upp i rök* och *Mannen på balkongen*

Mannen som gick upp i rök (1966) är den andra boken i Sjöwall och Wahlöös serie *Roman om ett brott*. Boken handlar om mordet på en man, en journalist som mördades i ett fyllerbråk och hans kropp hittades i en lägenhet i Stockholm, men en stor del av bokens utredning utfördes i Budapest och det är bara ett av de element som skiljer den här romanen från andra i serien (Tapper 2011: 194). Det finns två andra element; det första är att utredningen inte är komplicerad och Beck hittar mördaren ganska snabbt. Det andra är att Martin Beck arbetar ensam, dvs. hans svenska kollegor följer inte med till Ungern, utan han samarbetar med ungerska polismän (en av dem till och med räddar Becks liv).

Till skillnad från Sverige, beskrivs Ungern som "ett land av god mat, hyggliga invånare, låg brottslighet och en omtänksam poliskår. Här finns inget ruvande missnöje, inget repressivt samförstånd, inga poliser med molande magsår, inga våldsamma demonstrationer."² Den politiska bilden av landet ser också fredligare ut. Tapper påstår att en sådan beskrivning beror på författarnas kommunistiska övertygelser (Tapper 2011:195).

Men allting är inte perfekt i Ungern. Problemet som finns där är kapitalismen och den återspeglas i en olaglig verksamhet med narkotikahandel som den mördade och hans medhjälpare driver (Tapper 2011:194). När Beck kommer till Ungern försöker de (narkotikabrottslingar) mörda honom, men han räddas av en ungersk polisman som heter Sluzka. Till slut visade det sig att Matssons mördare fanns i Sverige. Den var en av hans kollegor journalister, Gunnarsson. Hans motiv för att begå brottet var Matssons glåpord för hans fästmö och eftersom de två männen fysiskt liknade varandra (båda hade skägg) kunde

² Tapper, Michael. *Snuten i skymningslandet: svenska polisberättelser i roman och på film 1965-2010*. Nordic Academic Press, 2011, 194.

Gunnarsson åka till Budapest med Matssons pass och sedan stjäla en annan mans pass för att resa hem.

Mannen på balkongen (1967) är den tredje boken i serien *Roman om ett brott*. Handlingen i boken var inspirerad av verkliga händelser vilket är normalt om man tar hänsyn till genrens realism. Boken behandlar tre mord på unga flickor i olika parker i Stockholm i juni 1967. Mördarens namn avslöjas vid slutet av boken. Det visade sig att hans namn var Ingemund Fransson, en man som fysiskt liknar mycket inspektören Martin Beck ("en förtidspensionerad medelålders man med alldagligt utseende, av medellängd, med gråblå ögon, bakåtstruket tunt hår och iklädd vit skjorta och bruna byxor" (Sjöwall och Wahlöö 1967, 1990:13)), men till skillnad från Beck, hade Fransson en stor näsa. Den likheten, påstår Tapper (2014: 89) accentuerar hur nära rättvisan och kriminaliteten faktiskt är.

Det är med den här romanen i serien att Sjöwall och Wahlöö börjar förvandla den idealiska bilden av folkhemmet i något som liknar ett dystopiskt samhälle. Brottsligheten i Sverige började öka under den tiden och författarna såg den situationen som ett symptom av den dåliga situationen i samhället som stod bakom de statliga påståendena om samhällets ekonomiska och sociala utveckling (Tapper 2011: 199). Men Sjöwall och Wahlöö går vidare och kritiserar det moderna och kalla samhället vilket blir mer och mer som en teknokratisk dödsmaskin (ibid.). Det avspeglas i den tekniska utvecklingen som i den här boken inte är så stark, men senare i serien blir den starkare och börjar symbolisera ett nästan fascistiskt kontrollerat samhälle (ibid.).

Konsumism var en av välfärdsstatens egenskaper som kritiserades ofta och i den här boken finns kanske det bästa exemplet på en falsk nostalgi som är kopplad till konsumtionssamhället (Stougaard-Nielsen 2017: 25). Det ses när Kvist, en 20-åring polisman, kommer i en liten affär för att köpa några kakor och tänker hur de små butikerna kommer att stängas och hur alla som kommer att bli kvar är de stora konglomeraterna och hur alla människor i Sverige kommer att äta samma typer av bröd ((Stougaard-Nielsen 2017: 25).

I den här boken finns också intertextualitet och författarna använder den för att kritisera samhället. Det första exemplet är Wilhelm Fristedt, en man som liknar det misstänkte för mordet, som blev arresterad medan han stod framför Villa Gröndal och medan han reciterade verser av Gustaf Fröding (Villa Gröndal är en plats där Fröding botade sina alkohol- och narkotikaproblem). Figuren av Fröding i den här kontexten blir en symbol för Stockholms utslagna (Tapper 2011: 201). Kort efter blir Fransson arresterad och när han blir frågad varför han mördade de tre flickorna säger han bara att han måste göra det. Orden "jag måste göra det"

är en direkt koppling till *M.*, Fritz Langs film från 1931 i vilken en sexmördare förklarar sin gärning med samma ord (ibid.). En annan kvinnomördare, Albert DeSalvo, nämns i boken. Sjöwall och Wahlöö väljer en tysk och en amerikansk mördare med en klar mening – att kritisera två moderna system som närmar sig den fascistiska regimen och författarna tänkte att samma sak var på gång i Sverige (Tapper 2011:202).

Slutsats

Eftersom den svenska (men också den skandinaviska) kriminalgenren är mycket populär i världen idag, var det väldigt intressant att ta en närmare titt på dess början och utveckling genom det sista seklet. Den samhällskritiska kriminalromanen i den svenska litteraturen var starkt påverkad av den politiska situationen i landet och var därför ett bra medel för att kritisera den, tack vare genrens popularitet. Sjöwall och Wahlöö skildrade situationen i sina litterära verk och det som förstärkte känslan av verklighet i romanerna var konkreta platser i Stockholm och Stockholms närhet som de använde, men också handlingar baserade på verkliga händelser som till exempel i romanen *Mannen på balkongen* (även om författarna ändrade lite det originella brottet). Just den romanen och *Mannen som gick upp i rök* är två romaner från serien som analyserades i det här arbetet. Även om de två var skrivna med ett tidavstånd på bara ett år, kan man märka att de är mycket olika. Det känns som om de inte tillhör samma serien. Förklaringen till det finns kanske hos Tapper: "*Mannen som gick upp i rök* är därför den bok som mest av alla liknar övergångsformen deckare-polisroman där polisen agerar deckare, och likt deckarpoliserna löser Beck förstås fallet".³ Om man läser om de andra romanerna i serien kan man säga att det är den viktigaste anledningen som urskiljer *Mannen som gick upp i rök* från dem. Men faktum att Beck inte finns i Sverige måste också betraktas som viktigt eftersom serien som helhet riktar en kritik mot Sveriges välfärdssamhälle och i *Mannen som gick upp i rök* har den kritiken inte en mycket viktig roll.

³ Tapper, Michael. *Snuten i skymningslandet: svenska polisberättelser i roman och på film 1965-2010*. Nordic Academic Press, 2011, 195.

Sažetak

Moderna švedska književnost nezamisliva je bez kriminalističkog žanra koji se u Švedskoj počinje razvijati početkom prošlog stoljeća. Žanr je doživio svojevrsnu evoluciju, krenuo je od traženja uzora pa i oponašanja stranih književnosti, do toga da je danas švedski, odnosno skandinavski krimić uzor drugim književnostima. Ozbiljnije promjene u žanru počinju 50-ih godina prošlog stoljeća kada se u Švedskoj pojavljuju prvi soc-krimići. Ta se djela javljaju kao reakcija na koncept *folkhemmeta* (društva blagostanja), društva koje je izvana izgledalo savršeno, ali unutar kojeg su postojali veliki problemi koji su poslužili kao motivacija za razvoj soc-krimića. Zlatnim dobom žanra smatra se period 60-ih i 70-ih godina kada nastaju djela dvojca Sjöwall i Wahlöö. Njihova serija od deset romana o Martinu Becku (*Roman om ett brott*) tematizira zločine od kojih se neki temelje na istinitim događajima, a do kojih je došlo zbog društvenih i kulturoloških promjena proizašlih iz države blagostanja.

Summary

Modern Swedish literature would be unimaginable without crime novels, which, in Sweden, began to develop at the beginning of the last century. The genre underwent a certain evolution, starting off as a search for models, followed by the imitation of those models to becoming a role model for crime novel writers around the world today. In Sweden, serious changes within the genre began in the fifties and this is the first time that crime novels assume the elements of social criticism. Those novels were a direct response to the concept of *folkhemmet* (welfare state), a society that looked perfect on the outside, but within which many problems could be detected. These problems served as a motivation for the development of the welfare crime fiction. The 1960-s and 70-s are considered the golden age of this genre, represented by Sjöwall and Wahlöö. Their series of ten novels about Martin Beck (*Roman om ett brott*) focuses on the crimes, some based on true events, that were triggered by social and cultural changes created by the welfare state.

Litteratur

Hägg, Göran. *Den svenska litteraturhistorien*. Wahlström & Widstrand, 1996.

Stougaard-Nielsen, Jakob, *Scandinavian crime fiction*, Bloomsbury Publishing, 2017.

Tapper, Michael. *Snuten i skymningslandet: svenska polisberättelser i roman och på film 1965-2010*. Nordic Academic Press, 2011.

Tapper, Michael. *Swedish Cops: From Sjöwall and Wahlöö to Stieg Larsson*. Intellect Books, 2014.

Tornborg, Emma. "Speglingar av verkligheten? –Den svenska deckaren och bilden av samhället." *HumaNetten* 25 (2010): 2-13.

<https://www.so-rummet.se/kategorier/folkhemmet> den 20 maj 2020